

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

BLANCO GARCIA, J.F. *Moneda y Circulación Monetaria en Coca*, Caja de Ahorros de Segovia, Segovia, 1987.

Estudi de 1070 monedes trobades esporàdicament a Coca (Segovia), les quals són estudiades per deduir-ne la circulació i importància econòmica.

L.V.

CERCLE 3, desembre de 1988, Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona.

En el tercer número d'aquesta nova revista numismàtica es publiquen els següents treballs sobre numismàtica antiga.

M. García Garrido y J. Montañés i Boncompte. Apuntes sobre el coste de la vida en la República romana, p. 96-98.

Ll. Vila Casas. Dracma emporitana amb el símbol i llegenda inèdits, p.99. El símbol és un cap de cavall transformat a l'estil de les dracmes ibèriques i la llegenda il·legible.

L. Villaronga. El tipus «Petxina» a monedes ibèriques catalanes i aragoneses, p. 100-101. Divisor de LAURO amb petxina/dofi i de LAKINE amb petxina/tonyina.

J. Benages i Olivé. La llegenda KESSE, el pas dels Cimbris i les monedes contramarcades, p. 102-103. Moneda de KESSE amb el símbol BE contramarcada amb S C puntejada.

F. Bistuer. Les dracmes amb llegenda ILTIRDAR amb cap baronívol, p. 104-105. Són les dracmes amb cap d'home, dues amb el cap del pegàs sense modificar.

A. M. Balaguer. Troballa d'una síliqua de Màxim Tirà a la «Revista de Arqueologia», p. 106-107. Assenyala que s'ha publicat una síliqua trobada a les excavacions de la Fonollera, Empordà, atribuïnt-la a Valens, quan és de Màxim Tirà.

A més, hi ha l'article de A. Turró i Martínez, El President Macià en els bitllets de la guerra 1936-1939, p.108-109.

L.V.

CRUSAFONT i SABATER, M. i BALAGUER, A. M. *Monedas Olímpicas. Mensajes al Mundo* ed. Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, Madrid, 1990, 66 pp. ilus.

Els autors presenten una sintètica panoràmica de les emissions monetàries de les Olimpíades Clàssiques, i també de les relacions entre els diferents països mediterranis, fins a formar una veritable pàtria mediterrània al pas dels segles. Fets com l'arribada dels grecs a Empúries i l'anada dels catalans a Grècia són contemplats, juntament amb d'altres, com a exponent de l'antiga relació del nostre país amb el món hel·lènic. Finalment, l'obra tracta dels Jocs Olímpics avui i d'aquesta gran ocasió que ens proporciona la propera celebració a Barcelona dels XXV Jocs Olímpics l'any 1992.

Aquest treball fou especialment encomanat als autors per la *Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre* de Madrid amb motiu de les presentació oficial de les emissions de les sèries monetàries de les properes Olimpíades de Barcelona 1992. L'edició, patrocinada per la mateixa Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre és molt cuidada, les il·lustracions, en la seva major part en color, són molt representatives, s'acoblen perfectament al text i tenen una gran qualitat. Es tracta, en definitiva, d'una obra que respon plenament als objectius pels quals fou concebuda, oferir una informació sintètica, planera, amena i didàctica de la significació dels Jocs Olímpics, en general, i de les manifestacions monetàries que al llarg de la història han comportat.

A.N.

FALCÓ FUERTES, V. El monetario del Museo Municipal Arqueológico de Vall d'Uxó (Castellón), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, Castellón, nº 11, 1985, 167-183.

Catàleg de 71 monedes trobades en la zona i guardades en aquell museu, amb histogrames per seques i cronologia.

L.V.

SAINZ VARONA, F.A., Hallazgos monetarios en la provincia de Burgos, *Gaceta Numismática*, 83, 1986, pp. 37-57; segona part a *Gaceta Numismática*, 91, 1988, pp. 33-46; tercera part a *Gaceta Numismática*, 93, 1989, pp. 43-54.

Lloable, pacient i útil labor la de F.A. Sainz Varona en el seu recull de les informacions sobre troballes casuais i disperses de la zona de Burgos. Inventaria monedes de totes les èpoques i el seu treball va prosperant a mesura que obté noves informacions.

Les descripcions del material són minucioses. Esperem encara la publicació d'un quart lliurament per publicar a *Gaceta Numismática* durant el 1990. No hi ha dubte que

treballs com aquest seran de valor inestimable a l'hora de fer estudis de circulació o d'interpretació dels fenòmens monetaris. Tant de bo poguéssim comptar amb força experts com el Sr. Sainz Varona disposats a fer aquesta tasca en altres zones de l'Estat Espanyol on tantes informacions sobre troballes es perden irremissiblement per a l'estudi.

Anna M. Balaguer

MÓN ANTIC

ABAD VARELA, M. Ceuta y su entorno en el Estrecho relaciones económicas durante la antigüedad a través de la numismática, Congreso Internacional «El Estrecho de Gibraltar», Ceuta, noviembre 1987, pp. 1003-1016.

S'estudien 584 monedes romanes imperials del Museu de Ceuta, les quals assenyalen una circulació característica d'Occident.

L.V.

ABASCAL J.M., *La circulación monetaria del Portus Ilicitanus*. Estudis Numismàtics Valencians, nº 4, Generalitat Valenciana, València, 1989, 150 pgs. i XIII làms.

Les monedes estudiades han estat trobades a les excavacions de la Vil·la romana de El Palmeral, a la zona urbana de Santa Pola (Alacant), i a la zona portuària d'aquesta ciutat. A més s'han afegit les monedes guardades al Museu de Santa Pola, trobades casualment a les seves rodalies.

Com és usual als estudis de circulació monetària es treballa amb els materials que es tenen a l'abast, els quals generalment són reduïts i difícilment són una mostra de la veritable circulació monetària.

Les 435 monedes estan catalogades minuciosament, essent estudiades per grups i es reparteixen de la següent manera. De la república 5, hispanoromanes 36, Juli-Claudis 27, Flavis 10, Antonins 23, indeterminades dels segles I i II 18, segle III 64 i segles IV-V 252.

La distribució en taules i mapes permet veure de manera pràctica la seva repartició i els seus percentatges.

Podem comentar el fet de la falta de monedes d'època republicana. Solament 3 de romanes i 5 d'hispaniques. Ens preguntem si, aquesta escassetat és deguda al mostreig 2. Creiem que sí, puix els asos romans antics assenyalen una circulació monetària antiga que no es fa evident a la mostra.

Un altre aspecte interessant és el de la presència de les monedes d'Ilici i de Cartagònova. D'aquests 20 exemplars enfront als 4 d'Ilici, lloc més proper, però de menor volum d'emissions.

L'autor amb encertats comentaris arriba a les conclusions, les quals per altra banda són difícils d'assegurar davant l'escassetat dels materials. Un exemple: del període 96-192 solament tenim 23 monedes.

En conjunt és un bon treball limitat per la petitesa de la mostra, del qual se'n treu tot el profit possible.

L. Villaronga

ACQUARO, E. - MANFREDI, L.I. Rassegna di numismatica punica 1986-1988. Studi di Egittologia e di Antichità Puniche, 5, 1989, Pisa, 5-65.

Noticia bibliogràfica dels treballs sobre numismàtica púnica. En els números 50 a 62 van comentats els referents a la Península Ibèrica.

L.V.

AQUARO, E. Le monete neo-puniche di SKS. Nota epigrafica. *Studi per laura Breglia*, I. Supplemento Bollettino di Numismatica, n° 4/1987, 235-238.

Interpretació de la primera part de la llegenda neo-púnica de Sexi, com MB'L, en oposició a MP'L com es considerava actualment, que fa que es torni a la forma antiga. El seu significat és «poble».

L.V.

ALFARO ANSIS, C. Los denarios del tesoro de Chao de Lamas. *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 131-134.

Tresor trobat prop de Conimbriga, compost per un denari ibèric d'Ikalkunsken i sis de romans, el darrer de Cr. 324 de l'any 101 a.C.

L.V.

ALFARO ANSIS, C. Monedas con indicación de procedencia recientemente integradas en la Sección Numismática del M.A.N., III. *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*. Madrid, VI, 1-2, 1988, 59-79.

El conjunt més important és el procedent de ARCOBRIGA. Monreal de Ariza, Zaragoza, les quals junt a les publicades d'aquest lloc per J.M. Vidal Bardan (*Acta Numismática* 1981, 67-70), formen un total de 273 monedes.

Es presenten unes taules amb la distribució de les monedes i s'arriba a algunes conclusions.

ALFARO ANSIS, C. *Las monedas de Gadir/Gades*, Fundación para el Fomento de los Estudios Numismáticos, Madrid, 1988.

Estudi de les monedes Gadir sobre un conjunt de 3.271. Després dels antecedents bibliogràfics, són estudiats els aspectes tipològic, epigràfic, reencunyacions i contramarkes, la metrologia, les troballes, arribant a la cronologia. Les monedes d'argent són estudiades pels seus encuny.

L.V.

AMANDRY, M. *Le monnayage des Duovirs Corinthiens*, Ecole Française d'Athènes, Bulletin de correspondance hellénique, Supplément XV, Paris, 1988.

L'estudi realitzat per l'autor comprèn 2.500 monedes, emeses en el període que va de l'any 44 a.J.C. al 69 d.J.C., o sigui des de Juli César a Galba.

Són unes emissions de monedes molt abundants, repartides entre 24 parells de magistrats, els duovirs de la ciutat, en un període de 113 anys.

Situada Corint a mig camí entre Roma i Orient, rep les influències d'ambdós costats, però en les monedes es palesa una fidelitat a Roma, en usar els seus tipus i presentar la seva iconografia molts membres de la família imperial. A més, l'ús del sistema monetari d'August és evident.

És un estudi crític seriós i profund per datar i establir l'ordre de les emissions, les quals són estudiades pels mètodes moderns, l'estudi dels encunys i els mètodes estadístics.

La il·lustració en 48 làmines és extraordinàriament bona, més si tenim en compte que les monedes són de bronze i la majoria de grandària petita.

En conjunt tenim una obra molt important pel seu contingut i mètode seguit.

L. Villaronga

ARÉVALO GONZÁLEZ, A. Las monedas bilingües de Obulco, *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 143-147.

Repàs de les inscripcions indígenes de les monedes d'Obulco i la seva lectura.

L.V.

ARROYO ILERA, R. Anàlisi numismàtica del conjunt monetari de la Punta de l'Arenal (Col. Segarra Llamas), *Xàbiga*, 4, 1988, 26-37, (Alacant)

S'estudien 81 monedes romanes imperials, de les quals 20 són inclassificables, en relació a la circulació monetària.

L.V.

ARROYO ILERA, R. - MATA PARREÑO, C. - RIBERA I LACOMBA, A. Aproximación a la circulación monetaria de las comarcas interiores de la provincia de Valencia, *Saguntum*, 22, 1989, 363-381.

S'analitzen 152 monedes provinents de diversos llocs de les comarques interiors de València per deduir-ne la circulació monetària.

Trenta-set són ibèriques, nou d'Ikalkusken i quatre de Kelin, confirmant-se la localització d'aquestes seques en llocs propers als estudiats. Trenta-una romano-republicanes i 76 imperials.

Es comenten els diversos percentatges.

L.V.

BASTIEN, P. *Monnaie et Donativa au Bas Empire*. Numismatique Romaine. Essais, Recherches et documents, XVII, Wetteren, 1988.

El *donativum* és una distribució de moneda o metall preciós entre els soldats i llurs oficials, que cal distingir del *congiarium*, regal de queviure o espècies destinades a la plebs.

La crisi del segle III disminuï el valor del *stipendium* i augmentà els *donativa*, la qual cosa féu que l'exèrcit estigués fidel, esperant sempre la propera distribució.

Aquests presents que l'emperador feia als seus soldats podien ésser-ho en dates ben definides o de manera circumstancial, entre les primeres l'aniversari anual dels *natalis imperii*, festes quinquenals i d'altres incertes. Pel que fa a les segones, els esdeveniments polítics i militars, com també els que fan referència a la família imperial.

Després d'una revisió dels *donativa* de l'Alt Imperi passa a estudiar els del Baix Imperi a través dels textos supervivents, establint una llista dels esdeveniments per justificar-los.

Pels numismàtics, potser la cosa més important és amb quines monedes es donaven els *donativa*. Eren encunyades especialment? Segurament ho foren les d'alt valor, les d'or i argent, puix que per les distribucions més modestes eren utilitzades les monedes corrents.

Els valors dels *donativa* són rarament precisats. Tenim els 20 *aurei* de Claudi II, els 5 *solidi* i la lliura d'argent de l'elevació de Julià, els 5 *solidi* dels aniversaris quinquenals, etc.

Per altra banda sabem que les peces grans d'or i argent, múltiples de 10 *aurei*, de 9, 18, i 40 *solidi*, eren destinades a regals.

Acaba l'autor, després d'aquest nou treball, amb el qual ens torna a demostrar la seva gran capacitat de treball i els seus profunds coneixements de numismàtica romana, dient-nos amb la modèstia característica dels savis: «Notre espoir est que cet essai sera modifié, amélioré et complété dans l'avenir pour une étude plus large et plus précise du matériel connu auquel s'ajouteront certainement de nouvelles découvertes».

L. Villaronga

BEREND D. *Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society*. Part 5. Sicily III: Syracuse-Siceliotes, Addenda. New York, 1989.

Amb aquest volum, el cinquè, s'acaba el repertori de les monedes del sud d'Itàlia i Sicília, emprant el format anterior, puix en els successius volums es passarà a la mida reduïda, com el que es publicà, el volum 7. Els índex recullen els materials de tots cinc volums, i es reparteixen en geogràfic, governants, noms personals, tipus d'anvers i de revers, contramarques, reencunyacions i tresors.

El conjunt més important està format per les monedes de Siracusa, amb 1.106 exemplars, dels quals 19 corresponen a les belles tetradracmes, signades per Kimon i Evainetos, de principis del segle IV a.C.

Crida l'atenció que la nominació de les monedes d'or sigui donada pel seu valor en dracmes de plata.

A l'apèndix hi van incloses les monedes siracusanes adquirides després de la redacció del text, i en el 2, les addicions als cinc volums d'una col·lecció adquirida recentment.

La il·lustració ha resultat molt reeixida per la seva bona qualitat.

El projecte de la American Numismatic Society de publicar el seu fons de materials va adquirint una realitat que a tots ens omple de goig, puix que és una aportació molt im-

portant que resultarà ben profitosa per a tots els que treballin en les sèries de monedes gregues.

L. Villaronga

BLANCO JIMÉNEZ, F.J. Las monedas de la necrópolis romana de Cádiz de época imperial, Congreso Internacional del Estrecho de Gibraltar, Ceuta Nov. 1987, Actas, tomo I, Universidad a Distancia de Madrid, 1988, 1033-1045.

Conjunt de 287 monedes, les quals són estudiades estadísticament.

L.V.

BLANCO JIMÉNEZ, F.J. Una contramarca inèdita un as de Gades, *Archivo Español de Arqueología*, 61, 157-158, 1988, 335-336.

Es tracta de la contramarca COL, que podria justificar el fet d'ésser Gades una Colònia.

L.V.

BLÁZQUEZ CERRATO, C., Nuevo magistrados monetales en Bilbilis, *Kalathos*, 7-8, Seminario de Arqueología y Etnología Turolense, Teruel, 1987-1988, 115-122.

Es publica una moneda inèdita de Tiberi a nom dels magistrats G.MAL.SERA...MAL.BVCCO.

BOUDET, R. *L'âge de fer récent dans la partie méridionale de l'estuaire Girondin (Du Ve au Ier siècle avant notre ère)*, Col. Archéologies n° 2, Périgueux, 1988.

Important obra d'arqueologia que analitza el material arqueològic provinent de la Gironda, en els cinc segles anteriors a la nostra era, el qual presenta un aspecte interessant pel que fa a la numismàtica, especialment per les imitacions de les dracmes de Rhode i Empòrion, les quals han estat trobades en alguns dels tresors estudiats per l'autor, essent el principal el de Lacoste, on es trobaren vuit imitacions de Rhode i cinc d'Empòrion, junt amb nombroses monedes «à la croix».

Són molt interessants les notícies i comentaris en la part dedicada a la numismàtica que tracta de nombrosos tresors de la comarca estudiada.

Hem de remarcar pel que fa a la cronologia, que no es pot basar en els resultats d'aquesta obra, com afirma l'autor a la pàgina 193. «Les ensembles fermés ne sont pas encore assez nombreux pour préciser une chronologie plus fine». Aleshores l'autor segueix la cronologia de l'escola francesa, que per les monedes anteriors a August, és al nostre parer excessivament baixa.

A més de l'aspecte arqueològic, força important, és el de més gran interès el numismàtic, per le monedes gal·les estudiades i per les que estan estretament lligades amb les nostres, de les quals són imitacions.

La publicació d'aqueta tesi, representa una bona aportació i a més posa a les mans dels estudiosos molts materials, ara reunits en un excel·lent llibre.

L. Villaronga

CAMPO, M. Las monedas de los tesoros de Pont de Molins, Tarragona y Rosas del Gabinete Numismático de Catalunya (s. IV a.C.), *Studi per Laura Breglia*, I, Supplemento Bollettino di Numismatica, n. 4/1987, 139-160.

Finalment ens ha arribat un estudi puntual d'un dels fons del Gabinet Numismàtic de Catalunya, el qual si bé era ja conegut per les publicacions d'Amorós i de Guadan, fins ara no ha estat tractat de manera concreta amb una bona il·lustració que fa ben visibles les característiques de les monedes.

S'estudien els tresors de Pont de Molins, Tarragona i Roses, guardats al Gabinet Numismàtic de Catalunya.

Ens crida particularment l'atenció, l'atribució d'algunes de les monedes a la «Zona Emporion-Rhode».

Se sap que Empòrion encunyà monedes de les dites fraccionàries anteriors a les dracmes puix n'hi ha que porten les seves inicials, E i M. Però, no n'hi ha cap que porti referència a Rhode. Per tant les anepígrafes poden ésser batudes a Empòrion o en un altre lloc, però no hi ha cap fonament per atribuir-les a Rhode.

Amb aquest estudi sembla que s'inicia l'estudi dels fons del Gabinet Numismàtic de Catalunya i esperem que segueixi l'estudi de la troballa d'Empúries de 1926, amb una gran quantitat de fraccionàries amb el tipus del mussol.

Són aquestes les monedes més antigues de la Península i amb el seu estudi podrem plantejar l'esquema de les nostres primeres encunyacions.

L.V.

CENTENO, RUI, M.S. *Circulação monetária no Noroeste de Hispânia até 192*, *Nummus*, Anexos nº 1, 1986-87, Sociedade Portuguesa de Numismática, Porto, 302 pgs.

S'estudia la circulació monetària a la zona portuguesa per dessobra del riu Duero, a Galícia, Astúries, Lleó i Zamora fins a l'any 192.

S'estudien 84 tresors monetaris, 28 d'auris isolats, 164 troballes esporàdiques, i les monedes hispàniques en els museus de la zona estudiada.

Amb aquests materials s'analitza la penetració de la moneda al noroest, amb representacions gràfiques estadístiques i per mitjà de mapes. Alligonador és el mapa 19 on es veu la gran majoria de monedes d'August, que venim anomenant del NO, sense seca amb el revers d'escut. És el punt més important de l'inici de la circulació monetària al NO.

La troballa de tresors no posa de manifest les lluites de les guerres civils, les quals no afectaren significativament la vida al noroest.

Les conclusions són que la utilització de la moneda fou tardana, mai d'abans de mitjans del segle I a.C., la primera i única encunyació a la zona és de temps d'August, amb els tipus d'escut, del temps de les guerres càntabres. Després ve un aprovisionament de moneda d'Augustus a Caligula de les seques de la Vall de l'Ebre, essent petites les provinents del sud, de la Lusitània.

En el període del segle I a finals del II, s'intensifica la circulació de moneda d'or. Els tresors no semblen obeir a períodes de violència o inestabilitat, exceptuant els de les guerres càntabres.

A més de la transcendència de l'anàlisi de la circulació, és molt important la quantitat de material que es posa a l'abast de l'investigador, resultat del gran treball de Rui Centeno.

L. Villaronga

CHRISTIANSEN, E. *The Roman Coins of Alexandria, Quantitative Studies, I, Nero, Trajan, Septimius Severus*, Aarhus University Press, Aarhus, 1988, 2 vol.

Aquests dos volums de 312 i 180 pàgines, són una breu mostra de l'extens treball que està realitzant l'autor sobre les monedes imperials romanes d'Alexandria, a partir de l'any 30 a.C., en el qual els romans conqueriren Egipte, convertint-la en una Província de l'Imperi.

Potser la característica més important d'aquestes monedes, com ho demostren els tresors, és que mai sortiren d'Egipte, i molt poques monedes estrangeres hi entraren.

Egipte constituí un sistema de circulació monetària completament tancat.

De les seves extenses investigacions l'autor, es limita a donar-nos el contingut de tres regnes: Neró, Trajà i Septimi Sever. El primer escollit com a perfilic, el darrer per escàs, i el de Trajà a mig camí dels altres ens dona una visió variada.

Ha recollit el material de 41 col·leccions públiques, les quals relaciona.

No comentarem el repertori de monedes, creiem més interessant exposar el mètode seguit per l'autor i algunes de les seves conclusions.

Els tres capítols dedicats als tres emperadors esmentats, comencen amb l'estudi dels retrats i de les llegendes.

La llista de monedes, de la qual diu no espera que sigui totalment llegida, comença primer per les de billó i després les de bronze, dividides en tres seccions: col·leccions, tresors i troballes (*stray finds groups*). Dintre d'elles, l'ordre és: any, tipus d'anvers i de revers, referències a Mionnet, Dattari i Curtis.

Segueix la secció d'anàlisi, amb l'estudi dels encunyats per arribar a trobar el possible nombre original d'encunyats utilitzats. Presentant en l'apèndix II l'estadística emprada.

Segueix a Sellwood acceptant una producció de billó de 8.000 monedes per encuny de revers i 16.000 per encuny d'anvers, essent pel bronze la producció més curta.

Diu l'autor que no vol assegurar els resultats dels càlculs, puix que el nombre de monedes de billó encunyades per Neró foren de 206.944.000, en 12 anys, equivalents a 3.542 tones d'argent, però el que sí és important és la comparança que en resulta entre la producció de Neró i la de Septimi Sever.

Són diverses i molt interessants les conclusions a què arriba Christiansen, les de caràcter més general són:

1. La circulació de la moneda alexandrina era exclusivament per Egipte. Tot estranger devia canviar a l'entrada la moneda romana per l'alexandrina i inversament a la sortida.

2. Dintre de l'any, s'encunyava més moneda a l'època en què arribaven els vaixells a carregar el blat, puix que devien canviar la seva moneda per l'alexandrina.

3. Per altra part, en no sortir la moneda de l'Egipte, què se'n feia de tanta com era encunyada? La batuda els anys 63/64-68 d.C. fou per substituir la moneda ptolomaica, aconseguint un bon profit d'argent que fou destinat a Roma. A continuació, de manera continuada la refosa de moneda antiga i l'encunyació de nova, de llei més baixa, fou un guany considerable.

El treball de l'autor ha estat considerable pel gran volum d'aquestes emissions, de les quals afirma que fer un *Corpus Alexandrinorum* continua essent impossible. Ha buscat les conclusions de caràcter econòmic, rebutjant-ne altres de més fàcils com és escriure la història antiga solament amb els tipus de monedes i arriba a una darrera tesi: el sentit que ha dictat aquestes emissions s'ha basat en consideracions polítiques i econòmiques amb les quals els emperadors han cregut servir de la millor manera el CAMÍ ROMÀ.

L. Villaronga

DOMÍNGUEZ ARRANZ, M.A. La moneda Celtibérica, en «Celtíberos», editor F. Burillo, J.A. Pérez, M.L. de Sáez, Diputación de Zaragoza, 1988, 155-169.

Generalitzacions sobre la moneda celtibèrica.

L.V.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, M.A. Nuevos hallazgos de bronce con leyenda celtibérica ARE-KORATA, Bolskan, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca, 5, 1988, 249-262.

Publicació de dos divisors amb el tipus de gall de Arekorata, repassant-ne la bibliografia i estudiant-se la distribució de les troballes de les monedes d'aquesta seca i el significat simbòlic del gall.

L.V.

GARCÍA BELLIDO, M.P. ¿Colonia Augusta Gaditana?, *Archivo Español de Arqueología*, 61, 157-158, 1988, 324-335.

Publica la moneda gaditana amb inscripció fenícia AGDR i llatina COL A GAD, justificant la seva genuïtat, puix abans es creia que tenia la llegenda retocada.

L.V.

GARCÍA BELLIDO, M.P. Las marcas de valor en las monedas celtíberas, *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 55-64.

S'estudien les marques de valor de les monedes celtíberes arribant a la conclusió que indiquen el nombre d'elles necessàries per fer una unitat, que correspon a un semis romà.

L.V.

GARCÍA JIMÉNEZ, S., Las monedas del jinete ibérico aparecidas en la provincia de Cáceres, *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 139-142.

Estudi d'un conjunt de 214 monedes trobades a Ika provincia de Càceres, amb una majoria de Tanusia 49,5%, Sekaisa 17,7% i Titiakos 13,6%.

L.V.

GIARD, J.B., *Catalogue des Monnaies de l'Empire Romain, II, De Tibère à Néron*, Bibliothèque Nationale, Paris, 1988.

És el segon volum del catàleg de monedes romanes imperials de la Bibliothèque nationale de Paris. El primer fou publicat l'any 1976 a càrrec del mateix autor.

Com férem parlant del volum anterior, ens cal remarcar que l'obra a més d'un catàleg comprèn un precís, concís i complet estudi preliminar de les emissions monetàries de l'imperi, de Tiberi a Neró, excloent les monedes colonials.

La producció és anònima, sense el nom dels magistrats monetaris, i va dirigida a les necessitats de l'exercit. A més serviren per cobrir les necessitats derivades de la distribució de diner al poble de Roma i als ingressos del tresor públic.

Aquests emperadors foren indulgents, tolerant la fabricació de moneda d'imitació en els llocs de deficient aprovisionament monetari.

No fou necessària la marca del taller monetari, però sí la seva existència, especialment en els llocs que devien aprovisionar les guarnicions de les fronteres, com Lió i Cesarea de Capadòcia.

Per distingir les monedes fabricades en els diferents tallers, l'autor, presenta unes hipòtesis les quals en part són contràries a les de Mattingly.

De fet les semblances d'alguns encuny, diu, s'expliquen per la transferència del personal d'un taller a l'altre.

Estudia les particularitats de les monedes per assignar-les als tallers de Roma, Lió, Cesarea de Capadòcia, Tràcia, Commagene, Efès i Pèrgam. Sols es distingeixen per llur marca les monedes de Neró emeses a Lió, pel globus, que fou introduït a les emissions de quinaris d'or de Tiberi.

Giard remarca la gran quantitat d'encunys per fabricar sestercis, els quals produeixen veritables obres mestres.

Dóna un extens repertori de contramarques, discutint després l'ordenació de les monedes per fer-ne el catàleg, en el qual són repertoriades 173 monedes de Tiberi, 165 de Calígula, 307 de Claudi i 453 de Neró, a més de 15 falsos moderns. En conjunt, 1.113 monedes, que quasi totes van il·lustrades en unes làmines perfectes.

Diversos índexs fan l'obra d'accés ràpid i pràctic.

Veiem que el desig expressat en els comentaris al primer volum es van acomplir i de nou desitem la continuació de tan interessant i important obra.

L. Villaronga

GONZÁLEZ PRATS, A. - ABASCAL PALAZÓN, J.M., *El tesorillo de denarios romanos de Cachapets (Crevillente, Alicante)*, Monografías del Museo Arqueológico Municipal de Crevillente, I. Crevillente, 1989, 58 pàgs. XXIII làm.

Trobada de l'any 1982, són estudiats 266 denaris romans i 2 victoriats. El denari més modern és de l'any 101 a.C.

Crida l'atenció el pes dels victoriats de 2,99 i 3,90 gr i la presència d'un denari híbrid, d'anvers el núm. 215 de Crawford i de revers el núm. 216.

Nova aportació de materials per estudiar.

L.V.

HERBERT, K. assisted by CANDIOTTI, K., *The John Max Wulfin Collection in Washington University ROMAN REPUBLIC COINS*, Ancien Coins in North American Collections, N° 7, The American Numismatic Society, New York, 1987.

El catàleg de la col·lecció comprèn 769 monedes, classificades amb tota cura, totes il·lustrades, amb referències a les obres de Sydenham i Crawford.

El conjunt presenta un bon equilibri de les monedes de les diferents èpoques, aconseguint-se una bona representació, la qual serà ben útil per a tothom que s'iniciï a l'estudi de la numismàtica romana republicana.

Cal insistir en les monedes més antigues, les d'or i els bronzes del segle III a. C.

L.V.

HEBERT, H. Monnaies à la croix à légende ibérique, *Languedoc Numismatique*, n° 27, Déc. 1988, 21-29.

S'estudien les monedes «à la croix» amb les llegendes ibèriques AKEREKONTON i UNTIKIA amb les seves àrees de dispersió.

L.V.

HILDEBRANDT, H.J. Die Münzen aus Cáceres el Viejo, Madrider Beitrage, Band 11, de Günter Ulbert «Cáceres el Viejo», 257-297, 4 làmines.

Estudi de les monedes trobades al campament de «Cáceres el Viejo» corresponent a Catra Caecilia, destruït l'any 78 a.C. Noranta-quatre són romano-republicanes i 192 hispàniques antigues.

L'autor segueix un mètode estadístic agrupant totes les monedes pel seu pes, prescindint del valor, cronologia o sistema cronològic al qual pertanyen.

Dedueix una cronologia, en la qual curiosament Balsareny queda entre Azaila II i Azaila I.

Dóna una taula de mitjanes de pes de les emissions trobades a «Cáceres el Viejo», atribuint-les a uns sistemes múltiples d'una dracma romana (sic) de 3,41 g o d'una altra ptolomaica de 3,64 g.

L. Villaronga

JOUSSEMET, J. *Monnaies gauloises de Musée Puig*, Ville de Perpignan, Musée Numismatique Joseph Puig, Perpignan, Mai 1988.

Catàleg de 524 monedes, entre elles algunes de Rhode, i llurs imitacions, a més van incloses les monedes del Llenguadoc amb inscripcions ibèriques.

L.V.

KOLNIKOVA, EVA, *Keltské mince na Slovensku*, Bratislava, 1978, 108 pàgs. (Monnaies celtiques en Slovaquie)

Nous signalons avec un grand retard l'ouvrage de Mme E. Kolnikova qui concerne les monnaies celtiques de Slovaquie. A la suite d'une présentation générale des monnayages, l'auteur nous offre un catalogue illustré de 46 monnaies, avec agrandissements photographiques, et textes en russe, en allemand et en français pour ceux qui, comme nous, ne lisent pas directement la langue originale.

Ces monnayages issus, à l'origine de modèles grecs, se sont développés du IIIe siècle avant J.C. jusqu'aux débuts de l'Empire romain et ils offrent une grande variété de métaux (or, argent, bronze) et de types. Les légendes en caractères latins sont nombreuses et la typologie rapprochent les émissions de celles des Celtes de l'Ouest.

Il convient donc de remercier Mme Kolnikova d'avoir ainsi mis à notre disposition un bel échantillon des séries de son pays pour lesquelles des mono-graphies sont attendues par tous les celtisants.

Jean Claude Richard

LLORENS, M. DEL M. - RIPOLLES, P.P., *Saguntum: Las acuñaciones de Tiberio, Homenatge A. Chabret, 1888-1988*, Generalitat Valenciana, València, 1988, 157-236.

Estudi exhaustiu de les monedes de Tiberi batudes a Sagunt, s'hi cataloguen 207 exemplars. A més dels aspectes numismàtics usuals són estudiats l'aspecte metrològic, la seqüència dels encunys, i l'estimació del nombre original d'encunys arribant al volum total de l'emissió.

Es comenta el perquè d'aquesta emissió.

L.V.

MARTÍ I GARCIA, C. Numismàtica de «El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme, *Laietania*, 4, 1988, Museu Comarcal de Mataró, 149-158.

Es publiquen i estudien 31 monedes ibèriques trobades a les excavacions. Formen un conjunt no representatiu de la circulació local.

L.V.

MORA SERRANO, B. La Colección Temboury de los Fondos Monetarios del Museo de Málaga, *Historia y Arqueología de Málaga*, 1987, 187-202.

Es descriuen 10 monedes romano-republicanes i 46 d'imperials.

L.V.

MORA SERRANO, B. i OJEDA MARTIN, M. Un tipo monetar de Acinipo y su relación con la numismática Norteafricana, Congreso Internacional del Estrecho de Gibraltar, Ceuta, Nov. 1987, Actas, tomo I, Universidad a Distancia de Madrid, 1988, 593-600.

L.V.

MORA SERRANO, B. i SEDEÑO FERRER, D. Monedas romano-republicanas y altoimperiales del Museo de Málaga (Sección Arqueológica), *Baetica*, 10, 1987, Universidad de Málaga, 211-217.

Catàleg de 105 monedes descrites acuradament amb referències al RRC i al RIC.

L.V.

OLCINA, P. i RIPOLLES, P.P., Análisis metalográficos de las cecas de Saitabi, Ilici, y Carthago Nova, *Saguntum*, 21, 1987-1988, 417-426.

Interessants són els resultats de les anàlisi de la composició metàl·lica de les monedes ibèriques del País Valencià i més si pensem el poc que s'ha treballat en aquest camp a la Península Ibèrica.

Les monedes analitzades de Saitabi donen unes composicions d'àmplia variabilitat, el coure entre el 56 i el 90%, el plom entre el 7 i el 30%.

En canvi, per Ilici tenim per les d'August una variabilitat reduïda i de coure quasi pur per les de Tiberi.

De Carthago Nova s'analitzen 20 monedes, les quals presenten aliatges ternaris. És important el fet que les emissions amb atributs sacerdotals, en discussió per la seva perti-

nença a la seca de Carthago Nova o Ilici, presentin una composició anàloga a les d'August d'Ilici, la qual cosa sembla demostrar, juntament amb altres raons numismàtiques, que pertanyen a la seca d'Ilici.

Esperem que altres treballs dintre d'aquesta problemàtica vinguin a aclarir molts dels problemes que tenim plantejats.

L. Villaronga

PLANAS PALAU, A., PLANAS PALAU, J. i MARTÍN MAÑANES, A. *Las monedas de la ceca de A'BSM (Ibiza)*. «Sa Nostra» Caixa de Balears, Eivissa, 1989, 180 pàgs.

Aquest llibre és una aportació de nou material presentat sense mètode, ni discussió que justifiqui les afirmacions que es fan.

Així, veiem que totes les dades de cronologia són fruit segons els autors de «prueba lógica, fruto de razonamientos», els quals no ens fan conèixer.

Abundant la il·lustració a color, però una tercera part de les monedes només són il·lustrades per una de les cares, fet científicament no acceptable.

Original quan diuen que el martell que porta el BES serveix per clavar un clau en el cap de la serp.

Potser les notícies més interessants que ens donen són la trobada a Eivissa de set monedes amb el tipus de cap a la dreta i toro al pas al revers, que atribueixen a Claudi i a Ebusus i la publicació del quadrant amb llegenda llatina i neopúnica il·lustrada amb la referència 40-10.

Tenim doncs uns materials per estudiar i molt per a discutir.

L.V.

RIPOLL, S. El atún en las monedas antiguas del Estrecho y su simbolismo económico y religioso, Congreso Internacional del Estrecho de Gibraltar, Ceuta Nov. 1987, Actas, tomo I, Universidad a Distancia de Madrid, 1988, 481-486.

L.V.

RIPOLLÈS, P.P., *La ceca de Valentia*, Estudis Numismàtics Valencians, N° 2, Conselleria de Cultura, València, 1988.

La numismàtica d'Hispania continua avançant, i un nou pas important és ara la publicació de les monedes de Valentia obra de P.P. Ripollès, que continua els seus treballs d'investigació.

Les monedes de Valentia són estudiades en tots els seus aspectes, des de les causes històriques de la obertura de la seca, l'estudi dels magistrats i un acurat i modèlic treball numismàtic, amb la seqüència dels encunys. Resulta una obra completa.

Ens es explicat el perquè de l'us dels tipus del denari romà de Q. Fabius, la qual permet un precís «post quem» per la datació d'aquestes monedes.

El seu encaix metrològic i un profund estudi de la producció del taller, amb l'ús dels encunys i l'estimació del volum total de les emissions, permet arribar a l'autor a exhaurir-ne les possibilitats de més investigacions.

Una bona investigació, la qual permet seguir la seqüència dels encunys, tanca aquest excel·lent monografia.

L.V.

RIPOLLÈS, P.P., Fraccionarias ampuritanas. Estado de la investigación, *Archivo de Prehistoria Levantina*, XIX 1989, Homenaje a D. Domingo Fletcher, tomo III.

Comunicació presentada al X Congrés Internacional de Numismàtica, de Londres de l'any 1986, en la qual es fa una anàlisi de l'estat de la investigació d'aquestes petites monedes de plata del segle IV a.C.

Són molt encertats els comentaris de l'autor, malgrat l'escassa informació de què es disposa. Els tresors són pocs i amb molt poques monedes, i les troballes esporàdiques, escasses.

Pel que fa a la metrologia, l'escassetat dels materials és determinant en no poder arribar a cap resultat efectiu.

Sobre la finalitat d'aquestes petites monedes, a les dues hipòtesis que es comenten, potser es pugui rebutjar la idea d'una finalitat exclusivament financera i acceptar la que proposà Furtwängler per les del tresor d'Auriol, de ser un instrument per comerciar amb l'hinterland emporità.

L.V.

SÁNCHEZ ABAL, J.L. i ESTEBAN ORTEGA, J., Monedas de cecas andaluzas procedentes de Tanusia, Congreso Internacional del Estrecho de Gibraltar, Ceuta Nov. 1987, Actas, tomo I, Universidad a Distancia de Madrid, 1988, 1017-1031.

Són descrites 103 monedes de la Ulterior trobades al lloc que qualifica l'autor com a Tanusia, en realitat és Botija, de la província de Cáceres. Les més abundants les d'Obulco i Castulo. Atribueix als moviments militars l'abundància d'aquestes monedes.

L.V.

SÁNCHEZ REAL, J.L. i GARCÍA JIMÉNEZ, S., La ceca de Tanusia, *Actas del Primer Congreso Peninsular de Historia Antigua*, Santiago de Compostela Julio de 1986, Santiago de Compostela, 1988, 149-190.

Són conscients els autors de la dificultat d'acceptar la seva conclusió que la seca de Tanusia es troba a Extremadura, malgrat el gran nombre d'exemplars allí trobats.

Les monedes d'aquesta seca són estudiades valorant les diferències entre els colls, pentinats i dofins de l'anvers. Pel revers ho són per la posició i llargada de la llança, potes

del cavall i peu del genet. No arriba a cap conseqüència, nosaltres creiem que hauria d'haver arribat a l'estudi dels encunys i estimar el volum original de l'emissió.

El fet del gran nombre d'aquestes monedes trobades a Extremadura es pot explicar per un moviment de l'exèrcit romà i fins i tot de població des de la Vall de l'Ebre, on amb tota seguretat foren batudes aquestes monedes.

L. Villaronga

VEGA DE LA TORRE, J.R., Hallazgos numismáticos de época romana en Palencia, Burgos y Cantabria, Sautola, V, Estudios en homenaje al Padre Carballo, Santander, 1986-1988, 257-270.

Són descrites 27 monedes romano-imperials.

L.V.

VILLARONGA, L., Uso de la ceca de Emporion por los romanos, para cubrir sus necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica, *Studi per Laura Breglia*, I, Supplemento Bolletino di Numismatica, n. 4/1987, 209-214.

En comparar els volums de les emissions monetàries de plata hispano-cartagineses amb el de les dracmes emporitanes, veiem que són similars, la qual cosa interpretem de manera que si els cartaginesos amb la moneda encunyada a la Península sostingueren el seu exèrcit durant la preparació i el desenvolupament de la segona guerra púnica, la plata emporitana degué servir per resoldre les necessitats financeres dels romans a la Península.

A.N.

VILLARONGA, L., Metrologia de les fraccionàries anteriors a les dracmes, *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 17-22.

Es formen dos grups, un de 0,945 g i un altre de 0,74/0,77 g. El primer és el 1/5 i el segon 1/6 del que després serà la dracma de Rhode i Emporion.

A.N.

VILLARONGA, L., *Els denaris ibèrics d'Ikalkusken*, Estudis Numismàtics Valencians, núm. 3, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, València 1988, 104 pàgs. XVIII làm.

La aparición de nuevo material numismático durante estos últimos años ha sido constante, y ha obligado a los estudiosos a revisar sus trabajos anteriores. Consciente de ello, el Doctor Villaronga, 25 años más tarde de la publicación de su estudio sobre los de-

narios de la ceca de Ikalkusken y habiendo recopilado el doble de material del que contaba entonces (410 denarios frente a los 201 que conocía en 1962), publica una excelente y nueva monografía sobre la plata de esta ceca.

Después de los antecedentes, bibliografía y tipología, en el capítulo cuarto, el autor estudia las leyendas Ikalkusken y Ikalkunsken así como la epigrafía de estos denarios. Villaronga discrepa en el valor del cuarto signo respecto a Untermann, de Hoz y otros, que proponen E o O, y basándose en criterios específicamente numismáticos —por la relación evidente que existe entre estos denarios y los de cecas catalanas, Kese, Ausesken, etc.— interpreta este signo como Ku, transcribiendo la leyenda como IKaLKuSKen y IKaLKuNSKeN en la serie más moderna.

El capítulo quinto está dedicado a las técnicas de acuñación, en él estudia los cuños, fisuras, posibles monedas forradas (el autor no conoce ninguna), falsas, así como la posición de cuños. En el capítulo sexto estudia la metrología de cada clase y las relaciones entre ellas y los denarios de cecas catalanas. Las semejanzas entre sus pesos medios son evidentes: Ikalkusken I, II, III, IV = 3,801 gr; Kese = 3,865 gr; Iltirta 7 = 3,574 gr; Iltirta 14 = 3,801 gr; Ausesken = 3,798 gr. La Clase V emitida en el siglo I a.C., de peso más bajo que las clases anteriores, la relaciona con las emisiones en plata de Sekobirikes y Turiasu.

El apartado siguiente, el capítulo séptimo está dedicado a los hallazgos y la circulación monetaria. A los tesoros ya conocidos de Arcas, Córdoba, Granada, Palenzuela y Salvacañete, el autor añade los dos publicados por él de Carisia y Idanha-a-Velha así como los hallazgos esporádicos de los que ha tenido noticias. Después de estudiar las relaciones entre las distintas emisiones que componen estos tesoros propone la siguiente cronología: Carisia = 115/114 a.C.; Córdoba y Granada = 109/108; Idanha = 100; Arcas y Salvacañete = 82/81 y Palenzuela 72 a.C. En este capítulo estudia así mismo la distribución de los hallazgos de denarios y bronce de Ikalkusken, aceptando la hipótesis de la localización de esta ceca en la provincia de Cuenca, frontera con Valencia, quizás en Iniesta.

El capítulo octavo está dedicado a la estimación del volumen de las emisiones monetarias, tomando como base que con un cuño se podía acuñar entre diez y treinta mil monedas, un paréntesis demasiado amplio a nuestro entender. Las cuatro primeras clases han sido acuñadas con 29-31 cuños de anverso y 43-48 de reverso. La V con 18-25 cuños de anverso y 17-22 de reverso. Al doblar el material de estudio respecto al publicado en 1962 el aumento de número de cuños de anverso ha sido del 15% y de 20% de reverso. El número de combinaciones de cuño se ha incrementado en un 26%.

Los capítulos siguientes, el noveno y el décimo, están dedicados a la ordenación y cronología. El autor, al ordenar las emisiones que forman las distintas clases, reconoce, lo poco clara que queda la separación entre la Clase II y III, con estilos y pesos bastante parecidos, 3,840 gr de peso medio la Clase II y 3,864 gr la Clase III. El resto queda bien definido. La Clase I de buen estilo y peso alto; la IV con N intercalada en la leyenda y peso alto y la V con peso bajo y N intercalada. Como cronología, Villaronga propone: Clase I, a principios del siglo II a.C.; Clases II y III hasta el año 150 a.C.; la Clase IV, después del 140 hasta 109/100 a.C. y por último la Clase V después del 100 hasta el 82 a.C.

La segunda parte del libro la forma un completo y esmerado catálogo. Hay que agradecer al Doctor Villaronga el cuidado que siempre pone en la parte gráfica de sus obras, repitiendo si fuera necesario las copias fotográficas hasta conseguir un excelente resultado. En las primeras diez láminas el autor ilustra y numera todos los cuños de anverso y reverso conocidos. Las monedas están ampliadas al doble de su tamaño por lo que se apre-

cian claramente los detalles. En el resto de láminas los denarios están reproducidos a tamaño natural y numerados por ejemplares, cuño de anverso y cuño de reverso.

Felicitemos muy merecidamente al autor de esta monografía sobre los denarios de Ikalkusken así como a la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana con el deseo de que los siga publicando.

M. García Garrido

MEDIEVAL

BALAGUER, ANNA M., Influencias de las acuñaciones musulmanas en los sistemas monetarios de los reinos ibéricos medievales, *Gaceta Numismática*, 92, marzo 1989, pàgs. 29-47.

Es tracta d'un complet estat de la qüestió de les imitacions i circulació de la moneda àrab en els estats cristians peninsulars durant l'Edat Mitjana.

És la primera vegada que es presenta un estudi de síntesi sobre el fenomen, incorporant els avanços sobre el tema.

L'autora tracta, en primer lloc, la qüestió de l'or a l'Occident europeu en l'Alta Edat Mitjana, per a passar a tractar seguidament dels comtats catalans i dels seus diferents períodes, avui ben establerts, d'emissions àuries d'imitació musulmana o de circulació de les diferents espècies monetàries islàmiques.

En un quadre cronològic l'autora dona les dates en què determinada espècie monetària comença a ésser citada en la documentació comtal catalana, la qual cosa permet determinar unes cronologies per la circulació de cada espècie monetària, entre els segles X-XIII.

A continuació tracta de les imitacions de dobles i dirhems (millareses) a Catalunya i al Llenguadoc en els segles XII-XV.

Segueix un estat de la qüestió de les encunyacions àuries aragoneses de la fi del segle XI, els «mancusos iacensis monetae» i una completa panoràmica de les emissions castellanes, lleoneses i portugueses d'imitació àrab o influïdes pel sistema andalusí.

La versió anglesa d'aquest treball fou publicada a *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*, edited by M. Gomes Marques, Santarem, 1984, pàgs. 307-334.

M.C.S.

BALAGUER, A.M., «Grado de monetarización en la Cataluña Altomedieval», *Rythmes de la production monétaire de l'Antiquité à nos jours*, «Actes du Colloque International» Organisé à Paris 10-12 janvier 1986, Louvain-La-Neuve, 1987, pàgs. 412-424.

L'autora presenta un nou mètode d'estudi basat en el despull sistemàtic de repertoris documentals per extreure'n els esments monetaris dels pagaments. Sobre la base de 3.069 pagaments extrets de la documentació catalana dels segles IX-XIV s'analitza en quina

proporció apareix el simple troc o el que és equivalent, expressions de preu en monedes acompanyades de la forma *in rem valentem*, indicatiu de que es paga en espècie.

L'estudi demostra que cal abandonar la visió desmonetitzada i d'economia natural per a aquests segles (IX-XI) i també que el grau relatiu de monetització variarà d'un comtat a l'altre, fet que l'autora posa en relació amb l'existència o no d'emissions monetàries pròpies a cada comtat i amb altres factors.

M. Crusafont i Sabater

BALAGUER, A.M. i CANTO GARCÍA, A., Al-Andalus y los carolingios, un singular testimonio numismático, *Gaceta Numismática*, 85, 1987, pàgs. 41-49

El vell tema de les relacions entre l'Imperi Carolingi i l'Islam, que tant preocupa els historiadors de dècades passades des de la presentació de l'avui ja força desacreditada tesi de H. Pirenne, troba una mena d'encarnació simbòlica en la peça que presenten els autors. Es tracta d'un dirhem d'al-Andalus 230 A.H. que porta inserit per una fisura central un fragment de diner de Lluís el Pietós del tipus *Cristiana Religio*.

La modalitat d'inserció és ben coneguda entre monedes andalusines d'aquesta època, tot i que la funció d'aquesta curiosa pràctica no ha estat del tot aclarida. Ara bé, el més extraordinari és l'associació en aquest cas d'un dirhem andalusí amb un diner carolingi coetani. Això permet als autors de considerar les relacions entre al-Andalus i l'Imperi Carolingi tot referint-se als tresors de l'Europa Occidental i d'al-Andalus amb associació de moneda andalusina i carolíngia. També es revisen les troballes de moneda carolíngia a la Península. La conclusió final és l'evidència d'uns contactes entre el món andalusí i l'imperi carolingi, prou considerables.

M. Crusafont i Sabater

CHAVES, RAFAEL y Mª JOSÉ, Aportación al catálogo de la moneda visigoda, *Gaceta Numismática*, 83, 1986, pàgs. 59-67.

Ibid. Notas para un catálogo de la moneda visigoda, *Gaceta Numismática*, 88, 1988, pàgs. 5-8.

Els autors prossegueixen en la seva tasca pacient i útil de donar a conèixer les monedes visigodes no publicades pels autors clàssics, Miles especialment. En el primer article publiquen sis nous triens de: Gundemar (Tarraco); Sisebut (Acci), (Egitania), (Braccara) i (Nandolas).

En el segon recullen: Leovigild triens d'Itàlica amb lectura CVMDEOETALICA. Sisenand de Girona; Witiza de Barcelona; Recared de Barcelona; una altra de Sisenand de Girona i un Recesvint també de Girona. Algunes d'aquestes peces procedeixen de la col·lecció Soler Cabot subhastada a Basilea el 1987.

Anna M. Balaguer

CHAVES RAFAEL y Mª JOSÉ, Aportación al corpus de la moneda visigoda. Un triente inédito de Chintila (634-640), Ceca de Caliabria», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, t.V., 1987, pàgs. 87-88.

Ibid. «Una ceca visigoda inédita, Turico, en el reinado de Sisebuto. Otras aportaciones al catálogo de la moneda visigoda», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* 1988, t. VI, pàgs. 81-84.

Importants aportacions al corpus de la moneda visigoda amb la publicació acurada d'aquests nous materials apareguts. El triens completament desconegut fins ara pel regnat de Chitila de la rara seca de *Caliabria*, de la qual només es coneixia una peça de Witeric, és el que ens presenten en el primer article.

En el segon una seca visigoda inèdita, *Turico*, pel regnat de Sisebut a la qual s'afegeixen algunes variants inèdites: *Acci* de Suíntila escrit Hací; una altra variant de lectura d'aquest regnat i seca; *Emerita* de Chindasvint, varietat de lectura i execució de bust; *Ispali* d'Egica Witiza també variant de lectura desconeguda.

Ambdós articles són ben documentats i indiquen procedència de les peces quan és coneguda.

Anna M. Balaguer

COMAS, R. Una moneda inèdita del comtat d'Urgell. *L'Ardit*, 4. Barcelona 1989, pàgs. 136-137.

Poques han estat les novetats que hom ha pogut afegir al recull de Botet sobre el comtat d'Urgell. En aquest treball R. Comas descriu l'òbol inèdit del comte Guerau que resulta útil també per a confirmar la lectura de l'anvers: GERALD COMES. Raríssims eren ja els diners d'aquest comte de manera que trobar l'òbol, sempre molt més escàs, semblava un repte insuperable. Cal felicitar, doncs, R. Comas per la seva important descoberta.

M.C.S.

CRUSAFONT i SABATER, M. i BALAGUER, A.M. El Mil·lenari de Catalunya. El punt de vista numismàtic. *L'Ardit*, 4, desembre 1989, pàgs. 130-132.

Els autors analitzen els orígens de les emissions autòctones als comtats catalans i tots els seus condicionaments, per treure'n les conseqüències que es deriven d'aquesta realitat monetària a l'hora de fer balanç dels orígens de Catalunya en el mil·lenari ara celebrat.

L'article té el valor d'una síntesi clara i rigorosa dels fets, acompanyada d'una interpretació raonada i plausible.

En definitiva un treball útil, accessible i sintètic.

A.N.

CRUSAFONT i SABATER, M. i BALAGUER, A.M., La numismàtica Navarro-Aragonesa Alto Medieval. Nuevas Hipótesis. *Gaceta Numismática*, 81, 1986, pàgs. 35-66.

La numismàtica navarresa-aragonesa altmedieval és, sens dubte, un dels sectors més foscos de la numismàtica medieval peninsular. Mancats d'un treball sòlid de base ha estat sovint objecte d'estudis i d'interpretacions poc fonamentades que, lluny d'aproximar-se a l'aclariment, han contribuït a enfosquir encara més les cronologies, les atribucions, en definitiva, totes les circumstàncies d'aquestes emissions.

Els autors es proposen de fer l'ordenació i l'atribució de les emissions de forma raonada i explícitament justificada tot partint de les dades numismàtiques i històriques disponibles, tasca fins ara no realitzada per al conjunt del període.

Després d'una minuciosa anàlisi, regnat per regnat, dels motius que decanten les atribucions d'un o altre tipus monetari, els autors ofereixen un catàleg complet dels tipus monetaris coneguts, construït segons l'ordre d'atribucions que han establert.

Aquest catàleg a partir d'ara serà el que caldrà emprar per a classificar el material d'aquesta sèrie, tant perquè és construït en bases tan sòlides com és possible ara, com per ésser exhaustiu. Excel·lents il·lustracions acompanyen les descripcions de les monedes, tot facilitant la classificació i permetent visualitzar molts dels trets en l'evolució estilística dels tipus que es refereixen en el text.

A.N.

CRUSAFONT i SABATER, M., El «negrete» navarro de Fernando el Católico. *Gaceta Numismática*, 79, 1985, pàgs. 67-69.

L'autor publica un valor fins ara inèdit de la numismàtica navarresa del regnat de Ferran el Catòlic, el negrete o mig cornado.

L'exemplar que dona a conèixer fou trobat en unes excavacions realitzades per l'arqueòleg francès Mr. Gaudeul al sud de Saint Jean de Pie de Port.

Una traducció d'aquest article al francès fou publicada a *Bulletin du Musée Basque*, 115, 1987 i 120, 1988.

A.M.B.

CRUSAFONT i SABATER, M. i COLOMÉ, J., Pugeses inèdites d'Agramunt, *Gaceta Numismática*, 83, 1986, pàgs. 63-67.

El treball dona a conèixer una nova moneda local amb heràldica d'Agramunt i del comtat d'Urgell, àmbit en el qual solien tenir curs aquest tipus de peces. El nou tipus recorda molt la pugesa de Balaguer d'Arnau de Cervera i podria ésser una conseqüència de la concessió d'Alfons III de l'any 1331.

A.M. Balaguer

CRUSAFONT i SABATER, M. i COLOMÉ, J., Moneda inèdita de Ponts, *Gaceta Numismática*, 84, 1987, pàgs. 57-64.

Es tracta de la identificació d'una nova moneda local, la de Ponts, que els autors publiquen per primera vegada.

Les emissions de Ponts poden haver començat el 1328, per una concessió d'Alfons III, i consta que el 1564 encara s'hi batia moneda.

Es situa, doncs, aquesta moneda dintre d'aquestes fites cronològiques.

A.M.B.

CRUSAFONT i SABATER, M., «Doblas de Barcelona (1282)», *Gaceta Numismática*, 91, 1988, pàgs. 47-49.

L'autor realitza una concisa panoràmica de la problemàtica de les imitacions cristianes de moneda àrab, en especial de la millaresa i de la dobla. Les dificultats que presenta la identificació d'aquestes imitacions no han estat pas resoltes, tot i algunes aportacions puntuals.

M. Crusafont en aquest treball dona a conèixer una cita d'un inventari de l'abat de Montearagón el 1282 en el qual es parla de vint-i-tres dobles de Barcelona i 10 d'almir. El més extraordinari no són les dobles de Barcelona, ja que sabem que se n'havien fabricat en aquesta època, segons és ben documentat, sinó que l'abat de Montearagón devia saber distingir-les de les d'Almir. Tot plegat porta a l'autor a qüestionar-se per la identitat dels signes diferenciadors de les dobles barcelonines, alhora que fa vots per una major atenció dels arabistes per aquesta qüestió.

A.M. Balaguer

CRUSAFONT i SABATER, M. *Barcelona i la moneda catalana*. Barcelona 1989. Editat per la Caixa de Pensions.

Aquesta obra té dues vessants ben diferenciades. D'una banda, hi tenim la presentació de la col·lecció de monedes catalanes de la Caixa i de l'altra l'estudi que dona títol al llibre. «La Caixa» va tenir l'encert de no limitar l'obra a una simple presentació d'un fons, sinó que en acceptar el segon text, l'hi donà un doble interès. La primera part s'obre amb una breu panoràmica sobre la història de la moneda catalana, amb comentaris relatius als grups de peces de la col·lecció que representen cada període. La representació pròpiament dita del fons s'obre amb una selecció d'ampliacions a tot color de les peces més importants, per raresa o per bellesa i es completa amb un catàleg breu acompanyat de nombroses fotografies en blanc i negre i a mida real. La segona part inclou, com hem dit, l'estudi sobre Barcelona i la moneda catalana, que recull informació mai no utilitzada des de l'òptica de la història de la moneda i que correspon a la documentació municipal barcelonina sintetitzada en les denominades *Rúbriques de Bruniquer*. Essent el municipi barceloní el responsable de les emissions monetàries per a Catalunya, ja es pot comprendre l'interès d'aquest fons documental. L'autor el posa en relació amb l'evidència numismàti-

ca i la documentació reial i pot així obtenir moltes noves dades i aclariments. Les Rúbriques abracen una cronologia que s'obre a la fi del s. XII i es clou amb la Guerra de Successió, però com que la compilació fou iniciada a la fi del s. XVI ja es comprèn que vagi guanyant en importància a mesura que anem avançant dins l'espai analitzat.

Aclariments importants són donats per a qüestions com l'origen del nom croat, la unificació monetària de la plata, la caiguda del billó en temps de Pere I o la significació dels pesals monetaris. Aquest darrer punt és interessant atès que aclareix que els pesals expressen pesos mínims i no pas pesos legals. Els apartats de més amplitud corresponen a l'evolució del croat i les seves variacions de talla, el conjunt de la història monetària del s. XV, la Guerra dels Segadors i el procés vers la fiduciaritat total de la petita moneda. Són importants els aclariments sobre l'enfrontament entre la Busca i la Biga en l'aspecte monetari, mai fins ara ben interpretat i tot l'apartat de l'Edat Moderna per la manca gairebé total d'antecedents. Enriqueix l'obra un magnífic aparell d'il·lustracions i un disseny acurat i creatiu.

A.M. Balaguer

CRUSAFONT i SABATER, M. i COLOMÉ, J. Els senyals de Talarn. *Cercle* 2. Barcelona 1988. pàgs. 52-53.

La pacient tasca de sembra que féu Botet i Sisó va donant els seus fruits. Sovint les noves descobertes es poden documentar immediatament gràcies a l'aplec documental d'aquell autor. Aquest és el cas de les recentment aparegudes monedes de Talarn, objecte d'aquest article i que troben la seva justificació en la concessió del 1482 publicada per Botet. Els autors donen a conèixer un nou tipus amb T-A, probablement atribuïble a Talarn i que seria posterior al que donà a conèixer Víctor de Val amb l'heràldica de la vila i la dels comtes de Pallars a l'altra cara.

A.M.B.

CRUSAFONT i SABATER, M. «The copper coinage of the Visigoths of Spain». *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*. Santarem 1988, pàgs. 35-70.

L'existència d'un numerari fins ara desconegut d'època visigoda i batut amb coure fou plantejat com a hipòtesi per l'autor l'any 1984. Amb noves dades referents a troballes, nous exemplars i tipus més explícits s'aferma ara en l'existència d'una nova sèrie monetària visigoda que situa en una fase avançada dins el seu període de domini peninsular i que momentàniament sembla centrar-se en una àrea bètico-lusitana predominantment. Després de demostrar l'atribució a Sevilla dels coures amb llegenda SP sobre la base de l'acumulació de troballes entorn de la ciutat i a l'existència d'un coure amb lectura SPĻ (Ispali) l'autor suposa que aquesta ciutat degué ésser la que inicià aquesta mena d'amonedaments que després s'estendrien a altres llocs relativament pròxims com Emèrita, Toletó, i potser encara Còrdova o altres, d'atribució més problemàtica. El coure visigot s'hauria originat en una àrea que probablement va emprar petits coures bizantins arran de l'ocupació d'un ampli territori del sud peninsular i seria en connexió amb la necessitat d'un element per a petits intercanvis a les ciutats importants.

A.M. Balaguer

CRUSAFONT i SABATER, M. Nova inclusa comtal d'Urgell. *L'Ardit* 4. Barcelona 1989 pàgs. 133-145.

Les recents troballes han convertit l'abans raríssima pugesa de Teresa d'Entença en una peça abundant. Això confirma l'àmplia extensió de la seva circulació. En aquest treball l'autor presenta una curiosa variant que omet el nom de la comtessa i que només diu COMS. Després de descartar una emissió d'Alfons, l'autor es decanta per creure en una primera emissió de la comtessa, encara anònima. Es basa en la major dificultat tècnica de la fabricació d'aquesta varietat, que la fa adient com a primera fabricació. L'autor interpreta l'abreviatura en la forma COM(ITI)S(SA).

A.M.B.

CRUSAFONT i SABATER, M. El veritable ral d'argent de Jaume II de Mallorca. *Cercle* 1. Barcelona 1987, pàgs. 22-23.

La poca distància que separa els regnats dels reis mallorquins Jaume II (1276-1311) i Jaume III (1324-1349) ha creat sempre dificultats a l'hora d'atribuir les monedes respectives. L'autor, que en un anterior treball havia donat a Jaume III el ral d'argent tradicionalment atribuït a Jaume II troba ara un tipus de ral que amb argumentacions paleo-gràfiques pot atribuir a Jaume II. Amb aquest nou tipus resten doncs clarament diferenciats els rals d'argent dels dos reis del mateix nom.

A.M.B.

DOMINGO SELLART, F. Els diners perpinyanesos de Ferran II. Diner inèdit de Carles I. *Cercle* 2. Barcelona 1988. pàgs. 54-60.

Entre les tasques que cal anar realitzant per a revisar el treball de Botet i Sisó resulta de gran interès la sistematització de les variants. És una labor que pot donar resultats molt positius. En aquest cas l'autor no solament troba una interessant varietat del diner perpinyanès de Ferran II amb orla lobulada sinó que amb l'ordenació de la sèrie permet fer una descoberta important. Es tracta del diner de tipologia semblant però atribuïble a Carles I, hipòtesi que es pot reforçar tot relacionant el tipus amb la llicència d'encunyació donada per aquest rei el 1523. L'autor distribueix les nombroses varietats de Ferran II en sis grups i fa també la identificació de les falsificacions. La fotografia sistemàtica dels exemplars complementa la utilitat del treball.

M. Crusafont

GUIDO, FRANCESCO. «Moneta dalla necropoli medievale di Posada (Nuoro)». *Gaceta Numismática* 94-95. Barcelona 1989, pàgs. 161-164.

Les excavacions de l'antic nucli habitat de Posada han aportat 43 monedes, el gruix principal de les quals, d'època medieval.

L'autor relaciona les troballes amb la persistència del costum pagà de l'«obolo a Caronte», encara vigent més enllà del Concili de Trento. Dins el conjunt medieval destaca el numerari català, enfront de només l'exemplar genovès, 1 de pisà i un de venecià. Així, a més d'un diner barceloní de Jaume II i un doblor mallorquí de Sanç hi ha abundància de moneda menuda emesa a Sardènia des de Pere III a Ferran II i encara dels temps dels Àustria. Destacable és la presència del raríssim diner de Pere III.

M. Crusafont

HAHN, W. i METCALF, W.E. *Studies in Early Byzantine Gold Coinage*, Numismatic Studies n° 17, The American Numismatic Society, New York, 1988, 144 pgs. 24 làm.

Continua la «American Numismatic Society» la publicació de la sèrie «Numismatic Studies», aquesta vegada reunint un conjunt de treballs dels primers especialistes en numismàtica bizantina a càrrec dels editors W. Hahn i E. Metcalf, que donen una notícia general per països de les darreres novetats, i pel que fa a Espanya recullen el treball de Pérez Sindreu, «Catálogo de monedas y medallas de oro, Gabinete Numismático Municipal, Sevilla, 1980».

Els treballs publicats són els següents:

W.E. Metcalf, The Joint Reign Gold of Justin I and Justinian I.

N. Fairhead and W. Hahn, The Monte Judica Hoard and the Sicilian *Moneta Auri* under Justinian I and Justin II.

C. Morrison, Carthage: The *Moneta Auri* under Justinian I and Justin II, 537-578.

D.M. Metcalf, The Minting of Gold Coinage at Thessalonica in the Fifth and Sixth Centuries and the Gold Currency of Illyricum and Dalmatia.

J. Smedley, Seventh-Century Byzantine Coins in Southern Russia and the Problem of Light Weight Solidi.

W. Hahn, Microchemical Analysis of the Metal Content of some Eighth-Century Coins of Rome and Ravenna.

W.A. Oddy, The debasement of the provincial Byzantine Gold Coinage from the Seventh to Ninth Centuries.

Als mètodes clàssics s'ajunten els nous, la qual cosa permet arribar a conclusions més definitives i avançar en els coneixements de la numismàtica bizantina.

L. Villaronga

LEYDA DAMIA, J.M., Sobre una posible acuñación del rey navarro, Carlos III el Noble, *Gaceta Numismática* 89, junio 1988, pàgs. 37-43.

L'autor presenta la suggestiva i també plausible hipòtesi que Carles III de Navarra, que com és sabut es comprometé al principi del seu regnat a no encunyar moneda tot rebent 30.000 florins en compensació, batés algunes monedes per la cerimònia de la seva coronació. Leyda es basa, entre altres consideracions que fa, en la Crònica dels reis de Navarra del malaguanyat Príncep de Viana, nét de Carles el Noble. El príncep Carles explica detalladament la cerimònia de coronació del seu avi, on fa constar que en el seu curs fou escampada moneda la qual «*el de nuevo había mandado batir*».

Com a possible identificació d'aquesta emissió l'autor proposa el tipus heràldic (Vidal Quadras 5653) fins ara atribuït a Carles el Dolent.

M. Crusafont i Sabater

LIZARRAGA, J. En que fecha mandó batir moneda el Príncipe de Viana, *Gaceta Numismática*, 90, 1988, pàgs. 41-47.

L'autor publica el document de 25 de juny de 1455 pel qual el Príncep de Viana disposa l'emissió de moneda. Afegeix altra documentació monetària de Joan II i correspondència del Príncep de Viana de la qual conclou que disposà des del 25 de juny de 1455 al 28 de maig de 1456 per a batre moneda.

L'interès de l'aportació es centra especialment en la publicació del document de 25 de juny de 1455, ja conegut per Pío Beltrán.

Crida l'atenció que l'autor ignori o pretengui ignorar tots els treballs anteriors, ben documentats i en els quals es justificava ja l'encunyació de moneda per part del Príncep Carles i es feia la identificació de les seves monedes. Per aquest motiu sembla, doncs, completament fora de lloc la seva frase: «*No sería justo, que si hasta ahora hemos estado clasificando las monedas del Príncipe, como de Carlos II, ahora y después de leer dicho documento, hiciéramos lo contrario, es decir, clasificar monedas de Carlos II, como del Principe de Viana*».

Per a la identificació de les monedes de Carles de Viana vid. M. Crusafont, «Les monedes del Príncep de Viana» *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, 1980, pàgs. 281-290, lám. 47-48.

A.M. Balaguer

PUJOL i SALELLAS, Pere de, *El Bovalar (Serós, Segrià). Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, Diputació de Lleida, Generalitat de Catalunya, 1989, 28 pàgs.

Pel que fa a la numismàtica és important la publicació dels 19 trients visigòtics trobats, tretze de la Tarraconense i un d'inèdit d'Akhila de Cesaragusta, que prova el domini d'aquest rei sobre aquesta ciutat.

L.V.

PÉREZ DE SAN ROMÁN, A. «El pilar crucífero y mariano en Sancho III de Pamplona». *Artes plásticas y monumentales* 5. Donostia 1988. pàgs. 9-13.

L'autor qüestiona la identificació plantejada per Mateu i Llopis dels arbres navarro-aragonesos de les monedes amb un «*arbor ad modum floris*» expressiu de la Creu i planteja una nova hipòtesi. Aquesta consisteix a creure que som davant un pilar de pedra superat d'una creu, probablement relacionable amb el camí de Santiago. L'explicació és plausible i la dificultat major rau en demostrar-la científicament. És cert que l'autor dóna arguments, però es tracta de simples deduccions.

M.C.S.

SAINZ VARONA, F.A. i ELORZA GUINEA, J.A., El tesoro de la Judería de Briviesca, *Gaceta Numismática*, 79, 1985, pàgs. 47-63.

Els autors publiquen un tresoret de monedes de billó castellanes medievals trobat el mes d'abril de 1985. Es tracta de 32 monedes que comprenen els regnats d'Alfons X al de Pere I de Castella. Els autors realitzen un estudi correcte del material, mostren un coneixement de la bibliografia i en fan una descripció acurada.

Anna M. Balaguer

SPAULDING, J.E., El epíteto «pius» en las monedas visigodas, *Numisma* 192-203, 1985-6, pàgs. 33-38

L'autor presenta una concisa visió de l'ús i significació del terme «pius» en època romana quan acompanya també el nom de l'emperador. Observa que en el Baix Imperi esdevé un títol força convencional i fa referència al respecte a les tradicions, a la legitimitat o a la qualitat del règim.

L'autor relaciona l'aparició de l'epítet «pius» en la moneda visigoda amb tot l'afer de les lluites de Leovigild contra el seu fill Hermenegild, que convertit al catolicisme es revolta contra el seu pare. Així troba aquest epítet emprat per primera vegada en lectures triomfals, relacionades amb aquestes campanyes, de monedes: d'*Emerita, Italica, Ispali*. L'autor veu que l'aplicació de l'epítet «pius» en Leovigild no fa referència a l'administració del regne, sinó que vol denotar el seu servei a la fe arriana, en bona consonància amb les lectures triomfals de les seques del Sud. Spelding troba, però, dificultats per a explicar-se en aquest mateix sentit l'aparició de «pius» en una moneda de Narbona.

Recared i els sobirans que el succeïren s'aplicaran usualment el qualificatiu de «pius», ara clarament en el sentit convencional de legitimitat, bon govern, etc., que tenia en època romana. Aquesta circumstància i la lectura no triomfal amb «pius» de Narbona semblen restar força a la hipòtesi de l'autor.

A.M. Balaguer

TODESCA, J. The monetary history of Castille-Leon (ca. 1100-1300) in light of the Bourgey hoard, *Museum Notes*, 33, 1988, 129-204.

Extens comentari sobre el sistema monetari castellà del període 1100 a 1300.

L.V.

WALKER, A. The identification of the coinage of Reccared II, New evidence from the visigothic mints of Emerita and Eliberri, *La Numismatique Témoin de l'Histoire*, IAPN, publication núm. 8, Wetteren, 1986, pàgs. 72-86, lám. 16-18.

Recared II, fill de Sisebut regna molt breument, tan sols un mes o dos, l'espai que va del dia de febrer del 621 en què morí el seu pare a un dia de maig del mateix any en què

fou elegit Suínthila. En aquest treball l'autor es planteja els interrogants si Recared II arribà a batre moneda en aquest curt espai i en cas afirmatiu com diferenciar aquestes emissions de les de Recared I.

L'autor conclou amb arguments plausibles que Recared II pogué encunyar moneda malgrat el seu breu regnat. La qüestió és buscar criteris per a diferenciar aquestes produccions de les de Recared I. Per a això analitza l'evidència numismàtica de dues seques de produccions prou regulars i abundants per a establir, des del final del regnat de Leovigild al de Suínthila, una cadena en l'evolució estilística de les peces. Per aquest camí i mitjançant alguns enllaços d'encuny Walker arriba a poder identificar les monedes batudes per Recared II. Aquesta és, sens dubte, una important contribució al coneixement de la moneda visigoda d'or.

A.M.B.

CORES, G. i CASARIEGO, A. «Notas sobre las monedas de Recaredo II», *Numisma* núm. 192-203, enero-diciembre, 1985-6, pàgs. 39-46.

Els autors presenten l'evidència de noves peces que confirmen també la identificació feta per A. Walker, en l'article ressenyat més amunt, de les monedes de Recared II. Es tracta de tres peces, una de Toledo, una segona de Barbi i una tercera d'Ispli, amb la qual cosa s'incrementa el nombre de seques identificades per aquest breu regnat de Recared II.

A.M.B.

MODERN I CONTEMPORANI

BARRERA CORONADO, L. *La moneda de necesidad en la provincia de Sevilla*, Sevilla 1989, 53 pàgs.

L'autor realitza un estudi metodològicament exemplar de la moneda de necessitat emesa a la província de Sevilla durant la Guerra Civil. La seva recerca és exhaustiva ja que després d'haver acudit a tots els arxius municipals amb resultats molt migrats, es dirigeix a l'arxiu del Govern Civil, on se l'informa que res no es conserva d'abans de 1950. No per això defalleix Barrera en la seva investigació i assaja d'obtenir informació a través de persones que visqueren aquells fets. Visita segons un pla perfectament establert diferents residències i institucions d'acolliment de pensionistes amb resultats també poc engrescadors. Gairebé ningú recorda res i quan hi ha alguna informació és molt parcial. Les experiències realitzades en aquest mateix sentit a Catalunya han donat resultats ben similars.

Ara bé, no tota la labor de recerca de Barrera ha estat inútil, sinó que ha aconseguit trobar probablement tot allò que podia ésser retrobat. Així dona a conèixer una Acta Capítular de Cazalla de la Sierra, document que resultarà preciós i del qual es derivaran algunes dades indirectes per altres municipis, i també poder conèixer el nom del fabricant que s'ocupà de produir les monedes. L'autor no deixa tampoc de visitar aquest establiment, amb l'esperança de trobar alguna constància escrita de l'encàrrec, algun punxó, alguna mostra. Només pogué trobar algunes peces de 50 cts. Arahal entre les mostres. El

gran esforç realitzat per Barrera en dur a terme aquesta investigació ha donat, però, els seus fruits, ja que les dades recollides tot i fragmentàries li han permès de reconstruir tant com és avui possible la història d'aquestes emissions sevillanes, que cataloga curosament, assenyalant les falsificacions modernes.

A.M. Balaguer

BISCHOFF, W.L., editor de *The Coinage of El Perú*, The American Numismatic Society, Proceedings nº 5, New York, 1989.

L'«American Numismatic Society» organitzà els dies 29-30 d'octubre de l'any 1988 una reunió, la quinta, per tractar del «Coinage of the Americas», amb el tema concret de «The coinage of the Viceroyalty of Perú and its successor states».

Les comunicacions presentades han estat editades en el llibre que ara comentem i a més és a disposició dels interessats una col·lecció de 36 diapositives en color, sobre el tema amb un fullet explicatiu.

Els quinze treballs recullen les idees dels investigadors americans i europeus especialitzats en el tema.

Freeman Craig ens dona una visió general de les emissions monetàries de les colònies espanyoles del sud d'Amèrica, exposant l'entorn polític i econòmic, amb les múltiples variacions existents en les diverses seques durant dos segles i mig.

La moneda d'or és tractada per Frank Sedwick. Les contribucions de J.R. Lasser i Adon A. i Jeanne P. Gordus fan ús dels mètodes més moderns d'anàlisi de metalls per precisar l'origen dels metalls.

En el sentit més clàssic de la numismàtica són els treballs d'E. Dargent Chamot, K.A. Dym i A. Cunnetti-Ferrando, els quals tracten dels primers anys d'encunyació de monedes al Virregnat del Perú.

A temes que podríem classificar d'enigmàtics van dedicats els articles de Barry W. Stallard i Robert D. Leonard, el primer amb les marques A.P. i el segon amb les contra-marques.

Glenn S. Murray publica dades de l'Arxiu d'Índies per la reconstrucció de les seques peruanes i llur maquinària.

Les peces de proclamació són presentades per Richard G. Doty i la moneda «Feble» per H.P. Flatt.

Les monedes del Perú independent són tractades per William B. Christensen i George Lill III ens parla d'algunes «monedes especials».

Un important esforç col·lectiu representa la reunió i la publicació de les comunicacions, les quals ens donen un nou avanç en l'estudi de les monedes colonials de Sud-Amèrica.

L. Villaronga

CALICO, F. i X. «La onza de Valladolid», *La Numismatique Témoin de l'Histoire*, I.A.N.P., publication num. 8, Wetteren, 1986, pàgs. 167-8, làms. 31-32.

Els autors presenten la peça de vuit escuts de Valladolid del regnat de Felip IV que havia restat pràcticament inèdita fins el moment.

El valor de 8 escuts no és encunyat fins aquest regnat i hom creia que seques com Burgos, Toledo o Valladolid, prou actives durant Felip II, però que havien deixat de batre monedes d'or en regnats posteriors no haurien encunyat aquest valor. Per ara hom coneix monedes de 8 escuts de Toledo per l'any 1655 i l'ara presentada de Valladolid, única de moment.

A.M.B.

Carlos III y La Casa de Moneda, editada pel «Ministerio de Economía y Hacienda» i «Fábrica Nacional de Moneda y Timbre», Madrid, 1988, 293 pàgs. ilus.

Catàleg extraordinàriament ben presentat de l'exposició que, amb aquest títol, es mostrarà a les dependències del Museu de la Casa de la Moneda de Madrid els mesos de desembre i gener de 1988-1989.

Conté articles sobre l'economia en temps de Carles III de Gonzalo Anes y Guillermo Céspedes. Ruiz Trapero tracta de la moneda circulant en aquest regnat i Reyes Durán conjuntament amb Mércedes de Arriba presenten una interessant panoràmica de la trajectòria i treballs realitzats a la Casa de la Moneda de Madrid durant el regnat de Carles III.

A continuació segueix un catàleg convencional de l'exposició descrivint les monedes i els altres objectes que s'hi mostraren com retrats reials, mobiliari, documentació escrita, dibuixos, etc.

Anna M. Balaguer

COEKELBERGHS, A. *Ordonnances monétaires sous Philippe II de 1563 à 1598*, Dossiers du CEN (Cercle d'Etudes Numismatiques), num. 1, Brussel·les, 1984, 354 pàgs.

L'objectiu d'aquest important treball és el de la publicació de les ordres monetàries de Felip II als Països Baixos. L'autor acompanya l'edició d'aquests documents d'una concisa visió dels esdeveniments del període, de taules cronològiques, una relació de les labors monetàries extretes dels registres de la *Chambre des Comptes* a partir de 1563, un glosari i taules de valors monetaris i pesos.

Es tracta, doncs, de la publicació d'un conjunt important i coherent de documentació monetària inèdita que serà fonamental a l'hora de construir la història de les emissions monetàries de Felip II als Països Baixos.

A.M. Balaguer

COMAS, RAFAEL i MONTAÑÉS, Joan «Nous targarins de la Guerra dels Segadors», *Cercle 2*. Barcelona 1988, pàgs. 63-64.

Presentació de dos exemplars d'un intressant diner inèdit de Tàrrrega, que a diferència de tots els fins ara coneguts porten l'efígie de Felip III i la llegenda PRIN9 CHATA-

LONI. Com diuen els autors si bé l'efígie expressa la fase de l'aixecament en la qual encara no es feia rebuig exprés del rei Felip, la llegenda s'acosta a la fase republicana que cobreix el breu espai entre el rebuig de Felip i l'acceptació forçada del rei francès. La moneda descoberta no és, doncs, només un nou tipus sinó també l'expressió d'una fase de l'aixecament.

M.C.S.

CRUSAFONT i SABATER, M. i MONTANÉS i ALTURA, J. Diner inèdit de Vilanova de Meià. *Gaceta Numismática*, 82, 1986, pàgs. 71-74.

Els autors realitzen la identificació del diner, fins ara inèdit, de Vilanova de Meià. Aquesta localitat era una de les 24 viles que apareixen al repertori d'Antic Roca, de l'any 1564, com a emissores de numerari local.

Consideracins de tipus històric, paleogràfic, estilístic i numismàtic porten els autors a situar l'emissió del tipus monetari aparegut en una data no massa allunyada de la redacció de l'obra d'Antic Roca.

A.M.B.

DARGENT CHAMOT, E. La primera ceca de Lima (1568-1592), *Revista de Indias*, C.S.I.C. vol. XLVIII, enero-agosto 1988, núms: 182-3, pàgs. 161-186.

En aquest treball l'autor va reconstruint tota la història del taller monetari de Lima durant la primera etapa d'activitat d'aquesta seca entre els anys 1568 i 1592.

Un estudi ben documentat, concís i aclaridor que constitueix, juntament amb els altres del mateix autor, una inestimable contribució a la història de la moneda colonial hispana.

A.M.B.

DARGENT-CHAMOT, E. Oficiales y operarios de la ceca de Lima (1570-1590). *Gaceta Numismática*, 96, marzo 1990, pàgs. 19-36.

En aquest treball l'autor aconsegueix reconstruir la nòmina completa del personal que treballà a la seca de Lima entre 1568 i 1569, així com el repertori quasi complet des del final de 1569 i des de la reobertura de 1577 a 1590. El treball ha estat possible gràcies a l'estudi de nova documentació exhumada de l'Arxiu de Sevilla i de la pacient recerca prop dels *Libros del Cabildo de Lima*.

L'autor va donant per oficis (tresorer, assajador, tallador, etc.) els noms de les persones que els exerciren, les dates i les incidències. És un treball veritablement remarcable, justificat amb un aparell de 123 notes, on es dóna la referència de la documentació i de la bibliografia consultada. En definitiva un estudi valuós que parteix tant de les dades documentals com de les numismàtiques estrictes i encaixant aquestes informacions construeix amb solidesa part de la història de la moneda colonial hispànica.

Anna M. Balaguer

DARGENT, E. La ceca española de Cuzco, *Gaceta Numismática*, 76, 1985, pàgs. 63-71

Important i aclaridor article sobre la creació del taller de Cuzco, després d'haver desmuntat la seca de Lima, per part de les tropes espanyoles, durant el període de lluites per la independització de les colònies americanes.

El treball es basa en documentació d'arxiu de primera mà i a partir d'aquestes realitza una completa panoràmica de la labor i vicissituds de la seca durant l'any 1824, en què resta a mans dels realistes, i durant els primers anys de la independència.

A.M.B.

DAREGENT-CHAMOT, E. Condicionamientos geográficos para el establecimiento de las cecas peruanas en el siglo XVI, *Gaceta Numismática*, 90, 1988, pàgs. 49-55.

Interessant i documentat treball de l'autor sobre la història de la ubicació de les seques en el virregnat del Perú al segle XVI. L'autor exposa els condicionaments objectius d'equipament, comunicació, presència d'autoritats, aprovisionament de metall, etc. per a l'establiment d'un taller monetari al Perú, les propostes dels diferents virreis i la decisió final del rei per a establir-la a Lima. No sembla pas que aquesta elecció, per la seva llunyania dels centres d'aprovisionament de metall, ni la de Potosí, on el problema era el de l'aprovisionament de llenya per a la fosa, fossin gens encertades. En aquesta darrera hom es va veure obligat a emprar els excrements de les llames (taqla), segons sembla d'altres propietats calorífiques però de ràpida combustió, per a fer anar els forns de la seca més productiva del Nou Món.

A.M.B.

MENZEL, SEWALL, La misteriosa casa de moneda colonial en Panamá, *Gaceta Numismática*, 93, 1989, pàgs. 55-64.

Important estudi en el qual l'autor aconsegueix aclarir amb evidència documental que les monedes amb marca A P corresponen a la indicació *Audiencia de Panamá*, segon es disposa en una reial cèdula de 22 de març de 1579.

Les troballes venen a confirmar Panamá com a lloc d'emissió d'aquestes monedes. Es conclou, doncs, que la interpretació de AP com *Alto Perú* és errònia i cal abandonar-la.

No hi ha dubte que el treball de Sewall Menzel que comentem tan ben documentat i amb una exposició clara és una de les més notables aportacions a la història de la moneda colonial hispana dels darrers anys.

Anna M. Balaguer

MENZEL, SEWALL Confirmación de una macuquina de un cuarto de real de 1750 de la casa de Lima, *Gaceta Numismática*, 83, 1986, pàgs. 31-2.

Estudi d'un segon exemplar d'aquest quart de ral de Lima 1750 amb assajador R. L'autor realitza l'estudi comparatiu d'ambdues peces, força malmeses.

A.M.B.

PÉREZ-SINDREU, F.P. Casa de la moneda de Sevilla. Su construcción y reformas posteriores. *Gaceta Numismática*, 85, 1987, pàgs. 37-40. (Amb una addenda sobre l'assajador D. Francisco Antón y Ravacho).

L'autor realitza una breu síntesi de la construcció del nou edifici de la seca de Sevilla, acabat al final de 1586, i de les posteriors reformes que hom hi realitzà fins a la seva clausura l'any 1868 i posterior venda en subhasta pública de l'immoble.

En l'addenda l'autor fa l'aclariment al treball de J. Pellicer (*Glosario de maestros de ceca y ensayadores*, Barcelona, 1975) sobre el fet que Francisco Antón Ravacho figurà en la nòmina d'assajadors de Sevilla els anys 1866, 1867 i 1868.

A.M. Balaguer

PÉREZ SINDREU, F.P. La marca del ensayador en las acuñaciones de la casa de moneda de Sevilla. *Gaceta Numismática*, 89, junio 1988, pàgs. 45-7.

Nota breu de l'autor per a aclarir de forma, creiem que definitiva, la identificació de la mal anomenada *P tumbada* del taller de Sevilla, que apareix en les amonedacions d'aquella seca de la segona meitat del segle XVI. Es tracta, simplement, d'una D i fa referència a l'assajador Melchor Damian, únic funcionari amb aquest càrrec a la seca que apareix a la documentació entre els anys 1560 i 1590.

Anna M. Balaguer

VILLARONGA, GABRIEL Senyal inèdit de Balaguer. *Cercle 2*. Barcelona 1988. pàgs. 61-62.

La numària local catalana ha estat una de les més beneficiades per les recents descobertes. En aquesta ocasió l'autor presenta un tipus nou clarament atribuïble a Balaguer tant per la llegenda com per l'heràldica. Amb argumentacions sigil·logràfiques i tenint en compte les petites dades documentals disponibles situa l'emissió del nou senyal als primers anys del s.XVI, allargant així considerablement la durada de les emissions locals balaguerines.

M.C.S.